

פרשת שקלים - תילוי ראש¹

"כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו לה" (שמות ל יב ג)²

מגילה כט עמוד ב

מאי פרשת שקלים? רב אמר: "צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי" (במדבר כח א), ושמואל אמר: "כי תשא" (שמות ל יא טז).³

פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה י

"כי תשא את ראש" ... לשון נטילת ראש. למה הדבר דומה? לבן מלכים שסרח על אביו. אמר המלך: לכו שאו את ראשו, לכו תלו את ראשו ... כיון ששמע פדגוגו, אמר לו: אתה מארי מאבד את בנך מן העולם ... אין אתה צריך לעשות כד! א"ל המלך: והיאך אני עושה? שכבר הוצאתי קילווסין⁴ עליו שישאו את ראשו ויתלו אותו. אמר לו: יכולה קילווסין שלך קיימת ובנך במקומו ואינו ניזוק ... בלשון הזה שהוצאת עליו בו אתה מגדלו בעולם ... ילכו ירוממו את ראשו⁵ ... אמר לו המלך: חייך, הואיל ולמדת אותי סניגורא ונתת לו נפשו על ידך, אני זוקפו ותולה לו את ראשו.

כך, הבן אלו ישראל ... סרחו על הקב"ה והכעיסוהו. אמר הקב"ה: מאבדם אני מן העולם "הרף ממני ואשמידם", כיון ששמע משה כך חגר את מתניו בסניגורא ובא לו אצל הקב"ה. אמר לו: רבש"ע, מאבד אתה את בנך מן העולם ... כיון שלימד עליהם התנחם הקב"ה. וכבר יצתה בגזירה שינשאו את ראשם! הפוך את הלשון ורומם את ראשם. אמר לו הקב"ה: חייך, הואיל ואתה למדת עליהם סניגורא, על ידיך אני מרומם ונושא את ראשם – "כי תשא את ראש בני ישראל".⁶

פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה י

כך פתח ר' יונתן: "וישח אדם וישפל איש ואל תשא להם" (ישעיהו ב ט). "וישח אדם" - אלו ישראל ... "וישפל איש" - זה משה ... שבשעה שעלה להוריד הלוחות מלמעלה קילקלו ישראל למטה. מיד עמדו המלאכים להורגו.

¹ בשנת תש"ס נדרשנו, בפרשת שקלים, לנושא של "כופר נפש" ובשנת תשס"א הרחבנו במצוות נתינת השקלים, מועדה והקשרה למצוות ציבוריות אחרות החלות בחודש אדר: "באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים. בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכין ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים ועושין כל צרכי הרבים ומציינין את הקברות ויוצאין אף על הכלאים" (שקלים פרק א משנה א). והשנה נתמקד בביטוי "כי תשא את ראש". נשיאת ראש או תילוי ראש בלשון המדרש.

² ראה רש"י על הפסוק: "שלוש תרומות אמורות כאן, אחת תרומת בקע לגלגלת, שנעשו מהם האדנים ... ואחת תרומת המזבח בקע לגלגלת לקופות לקנות מהן קרבנות צבור, ואחת תרומת המשכן נדבת כל אחד ואחד". נושאים רבים נלמדים מפסוקים אלה, לשעתו ולדורות. לשעתו, מניית בני ישראל ע"י משה (שהייתה אחת מעשר מניות של ישראל, במדבר רבה ב יא), תרומת האדנים ותרומת הנדבה למשכן. לדורות, באיזה אופן מותר למנות את הציבור ולאיזה צורך (ראה דברינו בפרשת במדבר תשנ"ט "אלה הפקודים"), מצוות שקלים לקורבנות ציבור לבית המקדש ואף מצוות צדקה בכלל ודברים שנוהגים אחרי החורבן עד ימינו.

³ שיטת רב אמנם לא התקבלה להלכה, אבל יש לה טיעון חזק. היא מדגישה את הסיבה העיקרית למצוות מחצית השקל: השתתפות היחיד בקורבנות ציבור, תמידים כסדרם ומוספים כהלכתם (וגם חטאות ציבור). ראה פרשת הקורבנות בפרשת פנחס ובגמרא שם. ובתוספתא שקלים (ליברמן) פרק א הלכה ו אפשר למצוא חיזוק לדברי רב: "משכנו ישראל על שקליהן כדי שיהו קרבנות צבור קריבין מהן. משל לאחד שעלתה לו מכה ברגלו והיה הרופא כופתו ומחתך בבשרו בשביל לרפואתו. כך אמר הקב"ה: משכנו ישראל על שקליהן כדי שיהו קורבנות הצבור קריבין מהן. מפני שקרבנות הצבור מרצין ומכפרין בין ישראל לאביהן שבשמים. וכן מציינו בתרומת שקלים ששקלו בני ישראל במדבר שנאמר ולקחת את כסף הכפורים מאת בני ישראל". גם מעצם העובדה שאמוראים נחלקים מה היא הקריאה בתורה לפרשת שקלים ניתן ללמוד שההכרזה בימי המקדש על תחילת המצווה לא הייתה תלויה בקריאת הפרשה בתורה וזו באה מאוחר יותר. ועכ"פ שיטת שמואל התקבלה להלכה ובכך נפתח פתח נרחב לדרשנים.

⁴ גזר דין, ציווי.
⁵ כפל משמעות הלשון של לשאת ראש במובן קוטבי של עונש מוות מחד גיסא וחנינה מאידך גיסא, כבר מופיע בסיפורם של שר המשקים ושר האופים. ראה בראשית פרק מ. (ולהלך נראה שילוש לשון). ומרוב שהמדרש מנסה לסגור הוא "מגלה" לנו שכוונת הפסוק "שאו את ראש עדת בני ישראל" הייתה במקור לרעה. ואולי אם ישובו ויחטאו, ניתן יהיה ח"ו לפרשה גם כך.

⁶ ראה מקבילה בפסיקתא דרב כהנא פרשה ב שם הוא דורש את הפסוקים מתהלים פרק ג: "רבים אמרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים סלה: ואתה ה' מגן בעדי כבודי ומרים ראשי". ואלה דבריו: "אומה ששמעה מפי אלהיה בהר סיני לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, ולסוף ארבעים יום אמרה לעגל אלה אלהיך ישראל, יש לה תשועה? אין ישועתה לו באלהים סלה! ... מגן בעדי - שהגנת עלינו בזכות אבותינו. כבודי - שהשריתה שכינתך בתוכינו ... ומרים ראשי - תחת שהיינו חייבים לך הרמת ראש, נתת לנו תלוי ראש על ידי משה ואמרת כי תשא את ראש בני ישראל". נשיאת הראש בפרשת שקלים עומדת כנגד חטא העגל. רעיון זה בולט במיוחד השנה שהיא שנה מעוברת. בשנים שאינן מעוברות, חלה פרשת שקלים, הראשונה בארבע הפרשות המיוחדות, בד"כ בשבת פרשת משפטים (לעתים גם בפרשת תצווה), היינו לפני פרשת כי תשא. נמצאנו קוראים את "כי תשא" פעמיים לפני שאנו קוראים את סיפור חטא העגל. השנה, אנו קוראים את "כי תשא" פעם לפני חטא העגל ופעם אחריו. בפרשת השבוע שעבר, על הסדר; והשבת בשל פרשת שקלים. נמצא שכופר הנפש ומצוות נתינת השקלים חופים את סיפור חטא העגל משני עבריו.

מה עשה לו הקב"ה? אמר: עמוד כאן אין בכוחך להם, "קום רד מהר מזה כי שחת עמך" ... כשזכו ונתעלו אתה נתעלית עמהם ... עכשיו שחטאו הם בירידה אף אתה לך. למה? בהם אתה תלוי.⁷ מיד ירד משה נטל את העגל ושחקו וזירה אותו על פני המים והשקה את הסרוחים ואחר כך מלמד סגוריא "למה ה' יחרה אפך בעמך" ... "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך". כיון שנתקבל משה ונתרצה לו הקב"ה התחיל משה אומר לו: רבש"ע, הודיעני נא את דרכיך ... דחק משה בתפלה וקבלו הקב"ה. אמר לו: הואיל ודחקת בזו אני נותנך בנקרת הצור ... ומשם נטל משה קרני ההוד ... וכיון שירד משה לקראת ישראל ראו אותו דבר מעולה ומשובח ... לא היה אדם יכול להביט במשה אלא א"כ נותן סורר על פניו שנאמר ויתן על פניו מסוה. באותה שעה היה רע על ישראל, אמרו: אנחנו בירידה מפני שעשינו אותו מעשה ואף הקב"ה נתרצה לנו וסלח לעונותינו. ואף אתה משה היית עמנו, וקרניו של משה זקף וקרנינו שפלות? מיד בא לו משה אצל הקב"ה, אמר לו: רבש"ע, כשהשפלת אותם אף אני נשפלת עמהם, שנאמר "וישח אדם וישפל איש" ... ועכשיו שזקפת ראשי, אף כך רומם ראשם. אמר לו הקב"ה: לך רומם ראשם. א"ר יונתן דבית גוברין: אמר: לאו ריבונני, אלא כשם שזקפת, כך אתה תלה ראשם של בניך ...⁸ אמר לו הקב"ה: לאו, אלא אני זקפתי את ראשך, כך אף אני אזקיף את ראשם של בניי – "כי תשא את ראש בני ישראל".⁹

תנחומא כי תשא סימן ב

אמר ר' יהודה בר שלום: ישיבה אחת שישבו בעצה אחת למכור את יוסף כלכלה את העולם שבע שנים בשני רעבון. אם עבירותיהן כלכלה והעמיד את העולם, זכויותיהן על אחת כמה וכמה!¹⁰ ואף כאן, מי גרם לשבטים בפרשת שקלים שיתנו כופר נפשותיהן? מעשה העגל! ואם חטאה גדולה שעשו גרמה למצוה ולזכות, מצוה שהן עושין על אחת כמה וכמה!¹¹

תנחומא כי תשא סימן ג

וכן משה לימד תורה לישראל והדריכן למצות ונתן להם סדרי תורה ופרשיות שקוראים בהם בכל שבת ובכל חדש וחדש ובכל מועד¹² והם מזכירים אותו בכל פרשה ופרשה ובפרשת שקלים. אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע, משאני מת אין אני נזכר? א"ל הקב"ה: חייך, כשם שאתה עומד עכשיו ונותן להם פרשת שקלים ואתה

⁷ אתה תלוי בהם וממך יבוא התילוי להם. התלות בין מנהיג לעם הופכת את התלייה לתילוי. ואגב, איפה אהרון בכל העניין? ראה פסיקתא דרב כהנא בפרשה ב בה אנו עוסקים שאכן, יש גם חשבון אישי עם אהרון שבסופו של דבר יש לו חלק נכבד בחטא העגל, בפרט אם מסתכלים על משה ועל בני ישראל משני עברי המתרס והוא באמצע: "רבנן פתרין קריא (הפסוק: וישח אדם וישפל איש) באהרון. בלשון זה הושפל ובלשון זה הוגבה". ראה שם. וזה כבר מחזירנו לחטא העגל עצמו ואכמ"ל.

⁸ בקטע שהשמטנו נתקל המדרש בקושי רציני איך לסיים את דרשתו החיובית, שהרי הפסוק בישיבה "וישח אדם וישפל איש" מסיים ב"אל תשא להם". ואכן, מדרש מקביל בפסיקתא דרב כהנא פרשה ב (שגם היא בדומה לפסיקתא רבתי שאנו מביאים כאן בהרחבה ומקדשת לפרשת שקלים ונזקקת לפסוק הנ"ל בישיבה) הולך בכיוון אחר לגמרי, חיובי פחות, ויוצר עימות בין משה לבני ישראל: "אמר משה לפני הקב"ה: ריבון העולמים, יודע אני ששחו ישראל לעגל והושפלתני אני – "ואל תשא להם". אמר לו: אשאל להם, "כי תשא את ראש" (שמות ל: יב). אבל המדרש שלנו לא מוכן לשנות את מגמתו החיובית בגלל קושי זה ואומר (בקטע שהשמטנו): "אל תהי קורא ואל, אלא ולוא אתה תשא להם". ראה שם.

⁹ מדרש זה, כורך את נשיאת הראש לא מיידיית לחטא העגל ולתפילתו הראשונה של משה "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך ... למה יאמרו מצרים לאמר" וכו', אלא ללוחות השניים, לאחר שמשה זוכה לראות את כבוד ה' בנקרת הצור, יורד מהר סיני בפעם השנייה עם קרני ההוד וקרנית פנים. העם לא יכול להביט במשה, אלא כאשר הוא שם על פניו מסווה! ראה סוף פרשת כי תשא, שמות פרק לד. "כי תשא את ראש בני ישראל" בא לגשר על הפער הזה שבין משה ובני ישראל, פער שנוצר בגלל חטא העגל.

¹⁰ משחק מלים ברור של הדרשן: קלקלה, כלכלה. אזכור מכירת יוסף בהקשר עם מחצית השקל באה, בדרשות אחרות, כקישור ישיר בין "כופר הנפש" של השקלים ובין חטא מכירת יוסף שזכורה לדורות. כסף מול כסף. אבל כאן הקשר דרך חטא העגל ורעיון משותף שגם מהעבירות בני ישראל לומדים לקח ונבנים, קל וחומר למצוות. ראה פסיקתא דרב כהנא כאן: "בוא וראה חיבתם של ישראל **שעבירותיהם** מביאות אותם לידי מעלות גדולות, כל שכן, זכויותיהן. כשיוסף נשתלח מאביו לילך אצל אחיו כיון שראו אותו חשבו עליו להרגו ... אכלו ושתו באו לברך אמר להם יהודה באים להרוג ומברכים להקב"ה אין אנו אלא מנאצים ... בוצע בירך ניאץ ה'." א"ר יהודה הלוי בי רבי שלום: הסיבה אחת שישבו השבטים ונטלו עצה על יוסף למוכרו זיכה את כל העולם כולו שנמכר למצרים וכלכל את כל העולם בשני הרעב ... ואם עבירתם שלהם גרמה לכל העולם שיחיו, זכותם על אחת כמה וכמה. אף כאן מי גרם לפרשת שקלים? העבירה של עגל. ואם עבירתם למצוה, זכותם על אחת כמה וכמה - כולך יפה רעייתי ומום אין בך (שיר השירים ד ז). ועוד על הקשר המשולש: מכירת יוסף, חטא העגל ומצוות מחצית השקל בפעם אחרת ואכמ"ל.

¹¹ מעז יצא מתוק. חטא העגל שנדרשם לדורות "אין לך דור ודור שאינו נוטל מחטאו של עגל" (איכה רבה א כח), נותן גם תיקון וכופר נפש לדורות. זוהי החטאה. ומה היא המצווה שהן עושין? מה נעשה בימינו? מצוות צדקה. מצוות צדקה כתחליף למחצית השקל קבלה משנה תוקף לאחר חורבן הבית, אבל הייתה נהוגה עוד בזמן הבית לצידה. ראה מסכת שקלים, פרק ה משנה ו: "שתי לשכות היו במקדש, אחת לשכת חשאים ואחת לשכת הכלים. לשכת חשאים - יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי". מתן בסתר = מתן בחשאי. וראה גם מסכת סופרים פרק כא הלכה ג: "וצריכין כל ישראל לתת שקליהן לפני שבת זכור, ואסור לומר עליהם לשם כופר, אלא לשם נדבה. וצריכין להספיק מים ומזון לאחיהם העניים, משום קולבון, ומשום מתנות לאביונים. ויש שמספיקין לחם ויין, ויש שמספיקין לחם ודגים, מכל מקום לא יפחות משתי מתנות, אפילו חיתין ופולין". שקלים, מתנות לעניים, מצוות צדקה – הכל אחד הוא. אז יש לנו "נשיאת ראש" גם בימינו.

¹² ראה ירושלמי מגילה פרק ד דף עה: "משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חדשים ובחולו של מועד ... עזרה התקין לישראל שיהו קורין בתורה בשני ובחמישי ובשבת במנחה".

זוקף את ראשון, כך בכל שנה ושנה שקוראין אותה לפני, כאילו את עומד שם באותה שעה וזוקף את ראשון. מניין? ממה שקראו בענין "וידבר ה' אל משה לאמר כי תשא את ראש" – "שא את ראש" לא נאמר, אלא "כי תשא".¹³

שבת שלום
מחלקי המים

¹³ אחרי כל הפעמים הרבות שמשה נזכר בתורה "וידבר את משה", "ויאמר משה" וכו' ואחרי "תורה ציוה לנו משה" בחתימת התורה (דברים לג ד, וזאת הברכה) ו"תורת משה" בתחילת נביאים ראשונים (יהושע ח לב), עדיין משה דואג שמא לא יזכרו אותו?! הכיצד? אפשר שההסבר הוא שמשה נותן התורה, מלמדה ומרביצה לעם ישראל, רוצה להיזכר גם כרועה ומנהיג, כמי שקומם את ישראל לאחר הנפילה הגדולה וזוקף את ראשם. הוא שובר את הלוחות והורג בעם (שבט לוי), אבל גם נלחם בכל כוחו לזיכויים ונשיאת ראשם. וגם מבקש להתקרב לה' ועם זאת לא להתרחק מהעם. פרשת שקלים חשובה למשה יותר מכל המצוות והחוקים שנתנו על ידו, משום שיש בה תלות הדדית, "תילוי ראש" ותקווה לכל הדורות! לא "שא את ראש" באופן חד פעמי, אלא "כי תשא" בכל דור ודור. יש לזכור גם שפרשת כי תשא באה לאחר פרשת תצווה בה אכן לא מופיע שמו של משה ובה התקיימה מקצת גזירתו "מחני נא מספרך" (זוהר, מגילת שיר השירים). ראה גם הפסוק בדברי הימים ב כד ט: "ויתנו קול ביהודה ובירושלים להביא לה' משאת משה עבד האלהים על ישראל במדבר" והמפרשים שם (רש"י, רד"ק ועוד). פרשת שקלים היא משאת משה, תרתי משמע.